

УДК: 368.021

Супрун. А. А.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "КНУ" КЕІ,

Петрішина Т. О.,

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ДВНЗ "КНУ" КЕІ

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИЗОВИХ ЯВИЩ У СТРАХОВІЙ СФЕРІ

У статті розглянуто особливості методології дослідження кризових явищ у страховій сфері, враховуючи загальнонаукові підходи проведення наукових досліджень, визначено вплив законів діалектики в сфері функціонування ринку страхових послуг.

Ключові слова: методологія, страховий ринок, система, криза, антикризове управління, механічний підхід, закон діалектики.

В статье рассмотрены особенности методологии исследования кризисных явлений в страховой сфере учитывая общенаучные подходы проведения научных исследований, определено влияние законов диалектики в сфере функционирования рынка страховых услуг.

Ключевые слова: методология, страховой рынок, система, кризис, антикризисное управление, механический подход, закон диалектики.

In the article features of methodology of research of the crisis phenomena in insurance sphere are considered considering general scientific approaches of carrying out of scientific researches, influence of laws of dialectics in sphere of functioning of the market of insurance services is defined.

Keywords: methodology, the insurance market, system, crisis, anti-recessionary management, the mechanical approach, the dialectics law.

Постановка проблеми. Вплив на світову економіку локальних кризових явищ пов'язаний із масштабами національної економіки і ступенем залучення іноземних страховиків у страховий сектор цієї країни. Кризи глобального характеру викликані тим, що або в розвинутих економіках відсутній належний рівень ефективного попиту, або економічна система не здатна цей попит профінансувати. На сьогодні фінансово-економічні кризи є невід'ємною складовою функціонування будь-якої економічної системи. Незважаючи на достатню теоретичну та практичну розробку цієї тематики в працях західних та вітчизняних вчених, більшість публікацій відображають лише чинники виникнення кризових явищ на страховому ринку та можливі шляхи їх подолання. Гостро відчувається нестача наукових праць, у яких наведено методологію дослідження цих кризових явищ у страховій сфері, що обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології при дослідженні страхових процесів в тій чи іншій мірі вивчалось багатьма вітчизняними вченими, серед яких можна визначити: В. Д. Базилевича, О. О. Гаманкову, В. М. Фурмана. У практичному аспекті методологія наукових досліджень широко представлена в працях А. А. Азарян, Р. С. Азарян, А. С. Гальчинського. Чимало вчених досліджували питання методологічного аналізу процесів, що відбуваються в страховій справі, а інші проводили дослідження у сфері методології загальнонаукових процесів. Окремі вчені (А. С. Гальчинський) пропонували власні методологічні підходи до дослідження кризових процесів у глобальній економіці. Вивчення праць вказаних вчених дозволило сформулювати концепцію методології дослідження кризових явищ у страховій сфері з врахуванням чинників глобальної світової кризи.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення групи чинників, що генерують фінансову кризу в глобальній економіці, впливу кризових явищ в економіці на страховий сектор, формування нових концептуальних підходів до управління страховою галуззю в перспективі з врахуванням можливості виникнення нових кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. Термін методологія походить від грецьких слів "methodos" (метод) та "logos" (навчання). Під методологією розуміють сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в науковому пізнанні світу [1, с. 653].

У науковій літературі розглядають багато концептуальних підходів до змісту методології, її трактування, які в цілому зводяться до того, що поняття методологія має два найважливіших значення: по-перше, це сукупність засобів, методів, прийомів, які застосовуються у певній науці; по-друге, це галузь знань, яка вивчає засоби, принципи організації пізнавальної і практично-перетворюючої діяльності людини.

У нашому випадку (стосовно дослідження в страховій сфері на макрорівні) можна розглядати методологію як систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження світового і націо-

нального страхових ринків, здійснюється вибір мети, змісту, сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про вплив глобальних кризових явищ на страхову галузь.

Методологію фінансової науки можна представити стосовно конкретного предмета дослідження. В контексті нашого дослідження це є так (табл. 1).

Таблиця 1
Методологія фінансової науки щодо дослідження антикризового фінансового управління в страхових компаніях

Функція	Конкретне наповнення
Визначає методи здобуття фінансових наукових знань, які відображають динамічні фінансові процеси та явища	Дослідження питання виникнення фінансово-економічних криз в економіці та їх впливу на страховий сектор (здійснюється за допомогою загальнонаукових методів (індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогія, моделювання) і спеціальних прийомів фінансового аналізу).
Спрямовує, передбачає особливий шлях, завдяки якому досягається мета фінансового дослідження	Особливість дослідження полягає в доведенні необхідності врахування кризових явищ, що виникають на макrorівні в страховій діяльності на національних і міжнародних страхових ринках і формуванні на цій основі нових підходів до управління страховими компаніями (формування превентивних заходів, удосконалення механізмів платоспроможності і фінансової надійності).
Забезпечує всебічність отримання інформації щодо фінансових процесів і явищ, що досліджуються	Проведення дослідження передбачає отримання і використання інформації з різних джерел (статистичні дані, страхового ринку, окремих компаній, фінансового ринку, думки і прогнози експертів, наукові обґрунтування причин виникнення криз як системних глобальних, так і регіональних).
Допомагає введенню нової інформації до фонду теорії фінансової науки	Результати дослідження мають набути форми інформаційного масиву, що забезпечить теоретично майбутні рішення в сфері антикризового фінансового управління страховими компаніями
Забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у фінансовій науці	У процесі дослідження можуть бути виявлені явища або предмети, які потребуватимуть введення нових наукових термінів або уточнення вже діючих стосовно предмета дослідження
Створює систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних факторах, і логіко-аналітичний інструмент фінансового наукового пізнання	Кінцевою метою дослідження є формування бачення щодо чинників виникнення різних фінансових криз у страхових компаніях, комплексу управлінських рішень щодо превентивних заходів та заходів швидкого реагування, які разом складатимуть логіко-аналітичний інструмент

У методології наукових досліджень виділяють підходи до проведення дослідження, які є відправною точкою, з якої починається дослідження та яка у визначеній мірі дає напрямок дослідження. Той чи інший підхід передбачає встановлення визначених зв'язків між явищами або їх складовими елементами.

Виділяють: концептуальні, аспектні та системні підходи до проведення наукових досліджень [2, с. 61].

Концептуальний підхід передбачає попередню розробку концепції дослідження, тобто комплексу основних положень, які визначають загальну спрямованість, послідовність та архітектуру дослідження.

В основу концепції дослідження впливу фінансово-економічних криз на страховий сектор має покладатися низка чинників, а саме: виникнення криз є явищем неминучим; час виникнення криз спрогнозувати важко або навіть неможливо; антикризове управління має здійснюватися на перманентній основі.

Аспектний підхід спирається на вибір визначеної грані проблеми, що виходить із загального її змісту. У дослідженні впливу глобальної фінансової кризи на страховий сектор можна виділити такі аспекти: причини виникнення криз в економіці, їх глобальний або локальний характер; глибина кризових явищ, їх вплив на національний і міжнародний страховий сектор; взаємодія страхових компаній і державних органів нагляду за страховою діяльністю з приводу попередження фінансових криз, формування саніційних заходів; фінансування антикризових заходів; організація антикризового фінансового управління в страхових компаніях.

Найбільш високим рівнем методології є застосування в наукових дослідженнях так званого "системного підходу". Цей підхід спирається на максимально можливий облік усіх аспектів проблеми у їх взаємодії, виділення головного і суттєвого, визначення характеру зв'язку між аспектами та їх властивостей. Системний підхід спирається на такі поняття, як "системність" і "система".

Сутність поняття "системність" полягає в тому, що усі процеси і явища в об'єктивному світі знаходяться у взаємодії і взаємозалежності як відносно ізольовані об'єкти, які мають якісні та кількісні сторони та змінюються у часі й просторі. Предмети і явища, які взаємодіють та змінюються у часі й просторі, являють собою системи. У практичному сенсі поняття "система" має певну двоїстість. З одного боку, використовується для пояснення визначеного явища або предмета, який реально існує. З ін-

шого боку, може розглядатися як комплекс методичних підходів до дослідження та оцінки визначеного явища, процесу [2, с. 61].

У нашому дослідженні страховий ринок розглядається як система, яка:

– по-перше – виступає системою “штучною”, представленою множиною створених страхових організацій, посередників, органів державного нагляду за страховою діяльністю. Штучно створена система може і має бути керованою. Отже, основу антикризового фінансового управління на макрорівні становлять методи діалектичного аналізу; системного управління, кібернетики;

– по-друге – при дослідженні впливу системних фінансово-економічних криз на страховий сектор має враховуватися специфіка страхової діяльності, зокрема, бізнес-моделі діяльності компаній, що здійснюють страхування життя і ризикових компаній, які суттєво відрізняються від бізнес-моделей інших суб'єктів господарювання;

– по-третє – страховий ринок є системою надзвичайно складною, на діяльність якого діє безліч чинників.

Щоб довести останнє твердження, звернімося до праці відомого українського вченого А. Гальчинського [3, с. 159] який узагальнює характеристики складних систем в економіці:

– складні системи – це, насамперед, динамічні, з погляду специфіки наявного самопотенціалу розвитку, системи. Зазвичай прості системи такого потенціалу в собі не містять. За цим критерієм страховий ринок можна зарахувати до складних систем, оскільки він знаходиться в постійній динаміці. Фінансові й економічні показники його діяльності змінюються щосекундно під впливом різних чинників;

– складні системи належать до класу неупорядкованих систем. Французький вчений А. Атлан з цього приводу зазначає, що система, яка має відому структуру, не може вважатися справді складною [3, с. 159]. За цим критерієм можна визначити страховий ринок як складну систему для цілей дослідження, оскільки його структура не має чітких рис і не закріплена жодними нормативними документами;

– складні системи є перехідними, тобто забезпечують перехідний етап динамічного розвитку, що є процесом тривалим [3, с. 160]. І за цим критерієм можна розглядати страховий ринок як складну систему, оскільки його дослідження має проводитися в необмеженому історичному просторі;

– поняття складного органічно кореспондується і зі специфікою так званих “дисипативних систем”, які виключають можливість зворотного розвитку, ґрунтуються на принципах необоротності процесів [3, 160]. З цього погляду будь-який ринок є складною системою, оскільки точного повторення або повернення процесів, що відбуваються в ньому, бути фактично не може;

– складним системам притаманні не детерміністські закономірності, а ймовірнісний підхід. Складні системи не можна охарактеризувати в термінах Ньютонової детерміністської логіки (події “x” породжують події “y”). Функціонування страхового ринку в більшості аспектів має імовірнісний характер, оскільки процеси, що відбуваються, на ньому важко прогнозувати саме через необмежену кількість чинників впливу;

– у складних системах втрачається сталість раціональних мотивацій. Зважаючи на те, що основними суб'єктами страхового ринку виступають страховики і страхувальники, то сам ринок є складною системою через наявність конфліктного потенціалу між ними. Доведеним є факт конфліктів між компанією і клієнтами [4, с. 97]. та між менеджментом і власниками (один із фундаментальних принципів фінансового менеджменту) [5, с. 92]. Кожна зі сторін конфлікту має свій погляд на раціональність рішень, що і робить сам ринок складною системою.

Таким чином, одноставно можна віднести страховий ринок до складних систем, а його розвиток і функціонування в умовах глобальної кризи є одним з вищих проявів такої складності.

Підходи до проведення дослідження можуть бути механічними або діалектичними. Механічні підходи виявляють лише причинно-наслідкові зв'язки між явищами, а діалектичний підхід ґрунтується на зв'язках, що породжені суперечностями [2, с. 61].

Дуже розгорнуто застосування діалектичного підходу при проведенні наукових досліджень в страховій сфері представлено О. О. Гаманковою в монографії “Ринок страхових послуг в Україні” [6, с. 20]. Зокрема, розглядаються три основні закони діалектики в контексті дослідження ринку страхових послуг, що можна представити у вигляді таблиці (табл. 2).

Універсальність діалектики як методу наукового пізнання неодноразово доводилася багатьма вченими. Розглянемо цей метод у контексті нашого дослідження.

Закон єдності і боротьби протилежностей відповідно до предмета дослідження можна представити як розвиток міжнародного і національного страхових ринків, що здійснюється завдяки фінансово-економічним кризам. Цілком справедливим щодо цього є твердження відомого вченого А. С. Гальчинського, що “рівновага і криза взаємопов'язані протилежності, які не існують відокремлено одна від одної” [3, с. 169]. Головна суперечність, що забезпечує динаміку розвитку, виникає між силами, спрямованими на руйнацію страхового ринку та його здатністю трансформуватися, виживати під впливом кризових

процесів. Чим складнішими стають економічні і фінансові відносини, що формують виникнення криз в страховому секторі, тим більше уваги приділяється з боку фінансового менеджменту страхових компаній і органів нагляду за страховою діяльністю питанням попередження криз, технологіям антикризового управління, удосконаленню державного нагляду.

Таблиця 2

*Дія трьох основних законів діалектики в сфері функціонування ринку страхових послуг**

Закон діалектики	Зміст у сфері функціонування ринку страхових послуг
Закон єдності і боротьби протилежностей	Однією з головних протилежностей є взаємини між страховиком і страхувальником. Проявляючись на мікрорівні, ці протилежності виступають джерелом руху страхування
Перехід кількісних змін у якісні	Розкриває зміст процесу страхування в макроекономічному аспекті. Розвиток економіки вимагає капіталізації страхових компаній, у тому числі за рахунок злиттів і поглинань. Зменшення кількості страхових компаній за умови нарощування страхових капіталів розширить можливості страхового сектора і призведе до якісних змін.
Заперечення заперечення	Перехід від попередньої натуральної розкладки збитків, яка була притаманна раннім формам страхових відносин, до більш прогресивної наступної розкладки збитків і виникненням страхових товариств.

*Складено за джерелом [6]

Перехід кількісних змін у якісні. Щодо дії цього закону, його впливу на страховий ринок, можна повністю погодитися з О. О. Гаманковою. Автор визначає, що розвиток економіки вимагає капіталізації страхових компаній, у тому числі за рахунок злиттів і поглинань. Зменшення кількості страхових компаній за умови нарощування страхових капіталів розширить можливості страхового сектора і призведе до якісних змін [6, с. 44]. Стосовно фінансово-економічної кризи можна зазначити, що саме в кризовому періоді ринок найбільше очищується від компаній з неякісним управлінням, малокапіталізованих компаній або компаній, менеджмент яких припустився стратегічних помилок. І навпаки, страхові компанії, які пережили фінансово-економічну кризу, а особливо ті з них, що показали приріст фінансових результатів у кризовому періоді, виходять з кризи більш потужними.

Діалектичний закон заперечення заперечення, на думку О. О. Гаманкової має виняткове значення для розуміння діалектики страхування. Закон означає знищення старої якості новою, перехід від одного якісного стану до іншого. Прикладом цього в страхуванні слугує перехід від попередньої натуральної розкладки збитків, яка була притаманна раннім формам страхових відносин, до більш прогресивної наступної розкладки і виникнення страхових товариств, які діяли на принципах взаємності [6, с. 24]. У контексті нашого дослідження також можна навести низку прикладів, а саме:

– до Великої депресії 30-х років минулого сторіччя вважалося, що участь держави в регулюванні фінансових ринків у цілому і страхового ринку зокрема має бути мінімальною. Банкрутства страхових компаній, що відбулися під час цієї кризи, поклали початок державному регулюванню страхової галузі, що стимулювало зростання платоспроможності та фінансової надійності страхових компаній;

– після останньої фінансово-економічної кризи під сумнів можна поставити тезу про те, що більшість прибутків страхові компанії мають отримувати від інвестиційної діяльності. Краще пережили кризу саме ті компанії, які орієнтувалися на отримання прибутку від основної – страхової діяльності;

– за результатами фінансово-економічної кризи 2008-2009 років зроблено висновок про недосконалість системи оцінки платоспроможності страхових компаній Solvency 1 і необхідність переходу до системи Solvency 2 (що передбачає оцінку платоспроможності страхових компаній відповідно до ризиків їх діяльності).

Висновки. Методологію стосовно дослідження в страховій сфері на макрорівні можна розглядати як систему наукових принципів, на основі яких ґрунтується дослідження світового і національного страхових ринків, здійснюється вибір мети, змісту, сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про вплив глобальних кризових явищ на страхову галузь. Методологія дослідження кризових явищ у страховому секторі має спиратися на низку загальноновизнаних класичних наукових теорій, серед яких визначальним є діалектичний підхід. Сам процес дослідження має враховувати доведений факт про те, що страховий ринок є складною економічною системою і його розвиток відбувається під дією багатьох чинників, через що є малопрогнозованим.

Література:

1. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : “Норинт”, 1998. – 1536 с.
2. Азарян А. А., Азарян Р. С. Основи наукових досліджень: [навчальний посібник]. – Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2010. – 230 с.
3. Гальчинський А. С. Криза і цикли світового розвитку / А. С. Гальчинський. – К. : “АДЕФ – Україна”, 2009. – 392 с.
4. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – 4-те вид., перероб і доп. – К. : Знання, 2005. – 351 с.
5. Ковалев В. В. Основы теории финансового менеджмента: учеб.-практ. пособие / В. В. Ковалев. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 544 с.
6. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія / О. О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 283 с.